

REMAKING WOMEN

FEMINISM AND MODERNITY IN THE MIDDLE EAST

Lila Abu-Lughod (Ed.)
Princeton (Princeton University Press) 1998
300 blz., f 52,15

Remaking women is een belangrijke bijdrage aan het debat over moderniteit en het vrouwenvraagstuk in het Midden-Oosten. In acht essays trachten vooraanstaande wetenschappers op het gebied van vrouwenstudies de wortels van de vermeende tegenstelling tussen traditie en moderniteit en de gevolgen die deze dichotomie heeft voor het discours van en over vrouwen in het Midden-Oosten te belichten. Vooral rond de eeuwwisseling is er een intense preoccupatie van (mannelijke en vrouwelijke) intellectuelen met vrouwen, familie, natie en samenleving ten gevolge van de koloniale ontmoeting met het westen. De complexe manier waarop het westen een rol speelt in de genderpolitiek wordt diepgaand geanalyseerd in dit boek.

De twee kernbegrippen feminisme en moderniteit worden breed gehanteerd. Moderniteit betreft de projecten waarvan de hervormers claimen dat zij gericht zijn op het moderniseren van de samenleving. Feminisme wordt door de auteurs niet opgevat als activiteiten van de vrouwenbeweging, maar als alle projecten die vrouwen tot onderwerp hebben. De bijdragen gaan vooral in op de situatie in Egypte en Iran. De bundel heeft een chronologische aanpak, waarbij het zwartepunt ligt bij de eeuwwisseling.

De essays zijn zeer doorwrocht en gedetailleerd. In een boekbespreking is het niet mogelijk recht te doen aan de rijkdom van het geboden materiaal. Ik zal de essays bespreken aan de hand van de volgende twee thema's: kritiek op moderniteit en kritiek op de dichotomie traditie-modern. Deze kritieken ondergraven gangbare vooronderstellingen in het debat over vrouwen en moderniteit in het Midden-Oosten en vormen mijns inziens de grootste bijdrage van deze bundel aan het debat. De eerste vooronderstelling die aan de kaak wordt gesteld, is de gelijkstelling van moderniteit aan emancipatie en vooruitgang voor vrouwen. De auteurs laten zien dat het toetreden tot het publieke terrein voor onderwijs en werk negatieve gevolgen kan hebben voor vrouwen. Ten tweede wordt op overtuigende en gedetailleerde wijze aangetoond dat de dichotomie traditie en moderniteit niet juist is. Deze tegenstelling impliceert dat aangelegenheden rond de familie behoren tot de traditie en dat het in de publieke sfeer treden van vrouwen een

modern, uit het westen afkomstig verschijnsel is. Volgens de auteurs is er noch sprake van traditioneel familieleven, noch van imitatie van westerse moderniseringsprojecten. De essays schetsen een beeld van een complexe lokale toe-eigening van moderniteit en het ontstaan van hybride, eigen vormen van modernisering in de familiale sfeer en het publieke terrein.

In *Remaking women* wordt geprobeerd een kritische balans te vinden tussen scepticisme over de emancipatie-aanspraken van moderniseringsprojecten en het onderkennen van de positieve aspecten van deze projecten. De bijdrage van Khaled Fahmy illustreert de regulerende en bevrijdende aspecten van een Egyptisch 'verlichtingsproject', de in 1832 geopende School voor Vroedvrouwen. Aan de ene kant werd aan arme meisjes, wezen en slavinnen de mogelijkheid geboden tot het volgen van gratis onderwijs, verkregen zij een salaris en een plaats in een groeiende en prestigieuze bureaucratie. Anderzijds vormden zij de laatste trede in een hiërarchische structuur waartegen veel verzet was van de Egyptische bevolking, en werden zij ingezet om de controle van de staat over het leven van zijn burgers te versterken. Juist vrouwen konden worden ingezet om prostituees, bron van besmetting voor het aanzienlijke leger van de heerser, en de maagdelijkheid van weggelopen vrouwen te controleren.

Ook de bijdrage van Mervat Hatem over de negentiende-eeuwse Egyptische dichteres Aisha Taymur laat zien welke kosten gepaard konden gaan voor vrouwen met de keuze voor een publieke rol. In de gangbare feministische en modernistische vertogen over deze dichteres wordt zij geconstrueerd als symbool van de nieuwe progressieve samenleving. Een nieuwe lezing van haar biografie op een niet-masculiene en kritische manier laat zien hoe haar werk als schrijfster en vertaalster voor het hof alleen mogelijk was doordat zij het huishoudelijke werk overliet aan haar dochter. Het verlies van deze dochter diende Taymur als herinnering aan de menselijke kosten die verbonden zijn aan het verwerpen van de verzorgende taken van vrouwen. Als uiting van rouw verbrandde ze delen van haar werk.

Afsaneh Najmabadi stelt in haar bijdrage het nieuwe concept van moederschap in het Iran van rond de

eeuwwisseling centraal. Zij laat zien hoe in Perzische teksten een verschuiving optreedt van vrouwen als behorend tot het huishouden, naar vrouwen als managers van het huishouden. Het benadrukken van onderwijs voor vrouwen omdat zij daardoor betere moeders en huisvrouwen worden, klinkt vandaag de dag niet emancipatoir. Volgens Najmabadi is het echter van belang te begrijpen waarom vrouwen het vertoog van de nieuwe en professionele huiselijkheid omarmden. Dit opende immers voor hen de weg naar onderwijs en andere professionele rollen. Dit moderniseringsproject bracht tevens nadelen en regulering van hun leven teweeg. De homosociale vrouwenwereld en haar vrijheid werden opengemaakt en hetzelfde discours werd gebruikt om vrouwen de toegang te ontzeggen tot hogere vormen van onderwijs die niet strikt nodig waren voor de 'moeders van de natie'.

De bijdrage van Omnia Shakry over de verschuivende rol van moeders en opvoedsters in Egypte rond de eeuwwisseling laat de lokale en hybride vertogen zien die ontstaan in oppositie en samenspraak met het koloniale discours. Zij analyseert zowel het koloniale vertoog over wetenschappelijk en rationeel moederschap, het Egyptische liberale feministische discours, als het islamitische discours over 'de goede moeder' en stelt zich de vraag in hoeverre er sprake is van een imitatie van het koloniale vertoog. Het is volgens Shakry onjuist de Egyptische teksten over gezondheid, hygiëne en disciplineren van het lichaam te lezen als afgeleide van westerse opvoedingsnoties. Liberale en islamitische hervormers situeerden beiden hun opvoedingsvoorschriften binnen de discursieve traditie van de islam en zagen deze als tegelijk islamitisch en modern. Een ander voorbeeld van toe-eigening en hybridisatie van vertoog is de manier waarop Jeanne d'Arc wordt geconstrueerd in vrouwen tijdschriften in de jaren twintig in Egypte, zoals geanalyseerd in het essay van Marilyn Booth.

Het kritische bevragen van de oppositie traditioneel-modern staat ook centraal in het laatste deel, waarin Zohreh T. Sullivan ingaat op de recente situatie in Iran en Abu-Lughod op de ontwikkelingen in Egypte. Een analyse van wat de voorgaande negentiende-eeuwse debatten betekenen voor een beter begrip van de huidige islamitische ervaring is op zich relevant. Maar beide auteurs gaan dermate uitgebreid in op de voorgeschiedenis dat herhaling dreigt en er te weinig ruimte is voor de hedendaagse ontwikkelingen. Sullivan stelt dat moderniteit, vooruitgang, autonomie, vrijheid en gelijkheid door de vele facties van de islamitische revolutie als onderdeel van de echte islam werden beschouwd en dat zij geen van alle anti-modern waren. De veelheid van verhaallijnen, teksten, interviews met ballingen en emigranten

en de overheersende aandacht voor de opgelegde hervormingen van de Sjah beletten een duidelijk inzicht in de 'alternatieve moderniteit' van de Iraanse islamitische revolutie.

Terwijl Sullivan laat zien dat westerse begrippen ook islamitisch zijn, laat Lila Abu-Lughod zien dat Egyptische islamisten op cruciale terreinen het westers vertoog omarmen. Feminisme wordt door hen als westerse import verworpen, maar andere elementen van het moderniseringsproject als onderwijs, werk en met name het burgerlijk gezinsideaal worden zonder meer overgenomen. Volgens Abu-Lughod baseren zowel de islamisten als de seculiere progressieve groepen in Egypte zich op de ideeën van de in deze bundel veelbesproken hervormer Qasim Amin. Abu-Lughod analyseert de seculiere progressieve visie op liefde, huwelijk en moederschap aan de hand van televisieseries. De bronnen voor de analyse van de islamitische visie zijn echter minder overtuigend. Ze stelt dat het gezinsideaal een modern westers verschijnsel is en dat groepen die niet in aanraking zijn gekomen met moderniteit, zoals bijvoorbeeld Bedoeïenengemeenschappen, het gearrangeerde huwelijk als norm hanteren. Meer onderzoek is nodig om de islamitische visie te reconstrueren. Indien islamisten niet de gearrangeerde huwelijksvorm maar het westers ideaalbeeld aanhangen, zal dit ongetwijfeld gedeconstrueerd moeten worden als een hybride mix van islamitische en westerse elementen. Het achterliggende idee dat islamisten net zozeer het product zijn van moderniteit als de feministen, liberalen en progressieven is echter zonder meer steekhoudend.

Gezien de overheersende aandacht voor vrouwen is de titel *Remaking women* en niet *Remaking gender* op zijn plaats. Zoals ook Deniz Kandiyoti in het nawoord van deze bundel aangeeft, heeft het koloniale discours over moraliteit en de regulering van de seksualiteit door het instellen van monogame heteroseksualiteit echter gevolgen gehad voor vrouwen én mannen. Haar agenda voor vervolgonderzoek bestaat uit een uitbreiding van deze studie naar mannen en meer aandacht voor de heterogeniteit van de verschillende gemeenschappen en klassen in het Midden-Oosten. Een ander punt waarop de bundel aanvulling behoeft, is dat ook het westen niet eenduidig is en verschillende vertogen heeft voortgebracht. Al met al is *Remaking women* geen inleidend werk, maar een doorwrochte wetenschappelijke analyse van het historische debat over feminisme en moderniteit. De gevolgen die deze dichotomie nog steeds heeft voor het discours van en over vrouwen in het Midden-Oosten worden echter minder voor het voetlicht gebracht.

Karin van Nieuwkerk